

סימן לג

החשש לגיבול באבקות נמסות

ראשי פרקים

שאלה

א. מגבל על מנת להמיס – האם אסור?

ב. האם גיבול לזמן הוא מלאכה שאינה

מתקיימת?

ג. שיטת הגרש"ז אויערבך בשאלה דומה

מסקנה

* * *

שאלה*

נשאלתי: מדוע הפוסקים שהביא בספר 'שמירת שבת כהלכתה' (פרק ה, סעי' יח) מורים בענין מלאכת 'מגבל' שאין לערב אבקה הנמסה במים לאחר זמן אלא בשינוי, וחששו לגיבולה בתחילת הבחישה. והרי כוונתו של הממיס הפוכה מגיבול האבקה, שכן אדרבה הוא מעוניין להמיס אותה, ורק בעל כרחו האבקה מתגבלת בתחילה, וא"כ אין כאן מלאכת גיבול כלל?

א. מגבל על מנת להמיס – האם אסור?

נראה לדמות את תהליך ההמסה של אבקה זו הכולל שלב הפוך של גיבולה לעיסה למה ששינוי לענין מבשל (שבת עד, ב):

אמר רב אחא בר רב עוירא האי מאן דשדא סיכתא לאתונא חייב משום מבשל. פשיטא? **מהו דתימא לשרורי מנא קא מיכין**, קא משמע לן דמירפא רפי והדר קמיט.

ועיין שם בפרש"י (ד"ה דמרפי רפי):

על ידי חוס האור והמים שבתוכו יוצאין, ולאחר שיצאו מימיו קמיט מתקשה, וכי רפי ברישא הוי בישולו.

הרי לך דבר הדומה לענייננו. אע"פ שכוונתו של היוצר להקשות את הכלי, מכיון שאין אפשרות אחרת להקשותו אלא רק אם יעבור את שלב הריכוך, על כן הוא נחשב כמבשל בגלל הריכוך. ואם כן ה"ה בנד"ד – אע"פ שהממיס את האבקה אינו מתכוון לגבל אותה לעיסה אלא אדרבה הוא מעונין להפוך אותה לנוזלית – מכיון שאין אפשרות להמיס אלא ע"י בחישה שיש בה שלב של גיבול, די בכך כדי לאסור גיבול זה ולדון אותו כמלאכה שלימה העומדת בפני עצמה.

אלא שביאור זה אינו הכרחי, וניתן לבאר את הגמרא גם בדרך אחרת. ועיין ב'אגלי טל' (אופה, ס"ק ט) שהעיר על סוגיא זו מדברי הרמב"ם (הלכות שבת פ"ט הל' ו):

המותיך אחד ממיני מתכות כל שהוא או המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת הרי זה תולדת מבשל, וכן הממסס את הדונג או את החלב או את הזפת והכופר

* לרב אריה כץ.

גם משום 'מבשל', ואילו לדעת הבבלי (יבמות לג, ב) אין בזה משום 'מבשל' אלא משום 'מבעיר' בלבד.

ובהמשך דבריו הביא האג"ט דעת ראשונים נוספים הסוברים כרש"י. כך הוא מוכיח מן הרמב"ן בחידושו (שבת עד, ב ד"ה האי מאן) שאף הוא סובר כרש"י, ולמד כן ממה שהקשה על סוגיא זו מן הגמרא במסכת ע"ז (לח, א) שמהלכה הפוך מן הגמרא בשבת וגם מסקנתה הפוכה. שם הגמרא עוסקת בגוי שהכניס יתד לאש כדי לייבשה ואגב הכי סייע לבשל דברי מאכל של ישראל, ודנה בשאלה האם יש לאסור את התבשיל משום בישולי עכו"ם כיון שהגוי עשה מעשה של בישול. אך למסקנה נקטה שאין כאן כוונת בישול מצד הגוי, משום – "...דלשרורי מנא קא מכיין". וקשה מן הגמרא בשבת שדחתה סברא זו, והסיקה דווקא כהוה אמינא: "קא משמע לן דמירפא רפי והדר קמיט".

ותירץ הרמב"ן:

ו"ל דאע"ג דאיהו מכיין לשרורי מנא כיון דאי אפשר אי"כ רפי מעיקרא גבי שבת חייב דמודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות, כך מתרצין בתוס'.

וכן תירץ הר"ן. ור"ל, שאמנם העושה כלי חרס נמצא מבשל ב'פסיק רישיה'. אלא שיש להבחין בדין זה בין הלכות שבת להלכות בישולי עכו"ם. לענין איסור בישול בשבת אסור לעשות כן אפילו ב'פסיק רישיה', אך לענין בישולי עכו"ם אין להגדירם כך עד שהגוי יתכוון להדיא לשם בישול. ויש להדגיש, שכשאדם עושה פעולה שמטרתה הפוכה מזו שהוא מתכוין לעשות בסופו של דבר יש לראותה כפס"ר. אם כי לדעת הגרשז"א (הובאה בשש"כ פ"ח, הע' סא) זהו פס"ר דלא ניח"ל.

והגפרית וכיוצא בהם הרי זה תולדת מבשל וחייב. וכן המבשל כלי אדמה עד שיעשו חרס חייב משום מבשל. כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך הרי זה חייב משום מבשל.

ומשמע מדבריו, שהאופה כלי אדמה לא חייב על ריכוכו אלא על קישויו. שהרי כל הדוגמאות האחרות שהביא ל'תולדת מבשל' עוסקות בריפוי גוף קשה, ורק בישולו של כלי אדמה מהווה דוגמא לקישוי גוף רך באש, ועל כרחק הבישול בכלי אדמה אינו מתקיים בשלב הריכוך אלא רק בשלב הקישוי. וכן כתב שם ב'לחם משנה' (ד"ה בין שריפא) להדיא בפירוש דברי הרמב"ם, ורצונו לומר שלאחר שהכלי מתרכך הוא חוזר ומתקשה, ורק על קישוי זה מתחייב משום בישול אך לא על הריכוך. ועל כרחק צ"ל, דהיינו טעמא משום שהריכוך מנוגד לכוונתו ולכן אין לחייבו על הריכוך, ונמצא שהרמב"ם חולק על דעת רש"י.

וא"כ השאלה תלויה במחלוקת זו שבין רש"י והרמב"ם. לדעת רש"י אסור להמיס אבקה זו מפני שהוא 'מגבל' אותה וכפי שהורו הפוסקים, ואילו לדעת הרמב"ם לכאורה אין לאסור גיבול זה מאחר שאינו מתכוון לכך, ובסופו של דבר הוא אינו מתקיים.

ועיי"ש באגלי טל (אות יא) שתלה בשאלה זו את המחלוקת בין הבבלי לירושלמי, אם המקטיר אברים ופדרים בשבת שלא לצורך חייב משום מבשל. שהרי גם שם כוונתו העיקרית של המקטיר היא לשורפם ולא לבשלם, אלא שתהליך השריפה כולל בהכרח גם שלב של ריכוך ובישול. ה'ירושלמי' (שבת פ"ב, הל' ה) סבר שיש בזה

על ריכוך היתד, משום שהוא נעשה מאליו. מה שאין כן במגבל, שהרי הממיס עצמו עושה את בידיו מעשה של גיבול, ויש להסתפק שמא הדבר אסור אפילו לדעת הרמב"ם.

ב. האם גיבול לזמן הוא מלאכה שאינה מתקיימת?

ועיי"ש עוד באג"ט (ס"ק ז) שהקשה על רש"י, כיצד ניתן לחייב על הריכוך בעוד שהיא מלאכה שאינה מתקיימת, שהרי בסופו של דבר העץ מתקשה. ותירץ, שכך היו מבשלים מיני מתכות במשכן כדי להתיכן, ומשום כך חייבים על בישול זה אע"פ ששלב ההתכה אינו מתקיים.

ולענייננו יש להעיר על תירוץ זה, שאינו נוגע למלאכת 'מגבל' אלא למלאכת 'אופה' בלבד, שהרי לא היה במשכן גיבול כזה שאינו מתקיים. וממילא, אין לאסור אותו כמלאכה גמורה מפני שאינה מתקיימת. (אם כי, מכלל איסור דרבנן לא יצאנו שהרי גם מלאכה שאינה מתקיימת אסורה מדרבנן).

מיהו, לא דמי. קיומו של השלב העיסתי בהמסת האבקה שיש בו משום גיבול תלוי באדם – אם ימשיך לבחוש ולהוסיף נזלים העיסה תבוא לידי המסה, אך אם ישאיר את המצב הראשוני כמות שהוא, הגושים לא יתמוססו מאליהן והגיבול ישאר במקומו. ונמצא שמלאכתו ראויה להתקיים מצד עצמה, אלא שהוא עוקר אותה בידיו. אמנם מלכתחילה הוא אינו מתכוון להשאיר את האבקה במצבה המגובל, ומצד כוונתו אין מלאכתו מתקיימת, אך אין הדבר דומה למתיך

ואם כן, מוכח ששם 'בישול' מתייחס דווקא לשלב הריכוך ולא לשלב הקישוי, וכיון שהגוי אינו מתכוין לרכך אלא להקשות אין בזה משום בישולי עכו"ם. ואם כי היה מקום לאסור את התבשיל משום שהגוי בישלו ב'פסיק רישיה', הא גופא קמ"ל שחכמים הקלו בבישולי עכו"ם במקום שאינו מתכוין לבשל אלא עושה כן ב'פסיק רישיה'. ומוכח מכאן, שאע"פ שכונתו העיקרית של הגוי היא להקשות את הכלי, כיון שלמעשה הדבר מחייב גם לרככו יש כאן משום בישולי עכו"ם ב'פסיק רישיה'. וזה כדעת רש"י ולא כהרמב"ם.

ונמצא שהרמב"ן והר"ן סוברים כרש"י. אך לעומת זאת, הריטב"א (בחידושי הישנים שם, ד"ה האי מאן) תירץ שהיא הנותנת וזהו גופא תירוץ הגמ' בע"ז. דהיינו, שאין בזה משום בישולי עכו"ם אפילו בפסיק רישיה כיון שכונתו לקישוי ולא לריכוך, אע"פ שכדי להגיע לשלב זה הכרחי לעבור דרך שלב הריכוך, משום ששלב הריכוך אינו מתקיים בסופו של דבר.

ואם כן, הרי לנו שגם הריטב"א סובר כהרמב"ם, ונמצא שסברת השואל תלויה באשלי רברבי. (מיהו מקובל לומר שחידושים אלו אינם של הריטב"א אלא של הר"ן, וא"כ דברי הר"ן בחידושי סותרים את מש"כ בפרושו על הר"ף שהבאנו לעיל, וצ"ע.)

יתרה מזו, לאחר העיון עלה על דעתי שיש עוד צד לחומרא במגבל בהשוואה למבשל. בבישול התהליך הריכוך והקישוי נעשה מאליו: האדם רק מניח את העץ בתנור, וכל היתר נעשה מאליו. ואולי רק משום כך סבר הרמב"ם שיש להקל ולפטור

המתוכננת צריך לעקור את הבורג ממקומו ולקבעו במקום אחר. והשאלה מתעוררת, כיון שבין פתיחת הבורג לסגירתו עליו לבטל לשעה קלה את פעולת השעון כולה, ורק אח"כ בשעה שהוא קובע את הבורג במקומו החדש השעון חוזר לפעולתו המקורית.

ונמצא, ששאלה זו דמיא ממש לנד"ד, שהרי אף במקרה זה יש לדון בגדריהן של סידרת פעולות שמביאות בכללותן לתוצאה סופית שהיא מותרת. אלא שאחד השלבים מחייב להביא לידי תוצאת ביניים הפוכה, שהיא אסורה לכשעצמה. שאם נבוא לדון את הפעולות כולן כאחד אין כאן שום איסור, ורק אם נצטרך לדון על כל פעולה בפני עצמה הרי היא אסורה.

ויש להדגיש שאף בנידון זה של הגרש"ז האדם עשה מעשה בידיו, ופעולתו מתקיימת מצד עצמה ואינה עשויה להשתנות מאיליה, אלא שכוונתו ידועה לשנות את המצב בידיו.

והנה הגרש"ז אסר מתחילה, אך אח"כ חזר בו והסתפק שמא יש להקל בדבר. וכפי שאמרנו יש צד להחמיר בנידון זה אפילו לשיטת הרמב"ם, אך מאידך יש צדדים גם להקל. וצ"ע.

מסקנה

צדקו דברי השש"כ, שיש לחשוש לאיסור גיבול בתחילת הבחישה של אבקה הנמסה במים, כמו תחליפי חלב

ששם המלאכה אינה מתקיימת מחמת עצמה, ובלאו הכי העץ עתיד להתקשות בסופו של דבר.

ולכאורה יש לדמות מקרה זה של עירוב אבקה וגיבולה על מנת להמיסה לבסוף להיתר שמצאנו במלאכת קושר. שהרי מותר לקשור לכתחילה קשר שאינו בר קיימא, ולדעת חלק מן הראשונים (הרי"ף והרא"ש) הגדרת "בר קיימא" אינה תלויה בטיב הקשר אלא בכוונתו הסופית. ולכל הפחות, יצאנו מכלל מלאכת לישה האסורה מדאורייתא לכלל איסור גיבול דרבנן, וכפי שאסרו מדרבנן כתב שאינו מתקיים וקשר שאינו של קיימא במקרים מסוימים¹.

אלא שלמעשה אין לסמוך על סברא זו, משום שאנו חוששים לדעת הפוסקים האחרים (רש"י ותוס'), הסוברים שיש איסור גמור בקשר חזק שהוא מעשה אומן, אפילו במקום שנעשה לכתחילה לזמן קצר. ובלאו הכי, יש וקשירה נאסרה מדרבנן אפילו בקשר שאינו של קיימא לכולי עלמא.

ג. שיטת הגרש"ז אויערבך בשאלה דומה

עוד יש לדמות את הנד"ד למה שדן הגרש"ז אויערבך זצ"ל (הובא בשש"כ פרק יג, ס"ק צה), בענין דחיית זמן הכיבוי או ההדלקה של שעון השבת. בין השאר הוא מתייחס שם לשעון מיכאני שמכוונים אותו בעזרת הברגה בהתאם לשעה הרצויה, וכדי לדחות את השעה

1. הערת עורך: יש להעיר שנד"ד עדיף טפי על קשר שאינו של קיימא, ויש בו עוד צד לקולא. שהרי הקושר חפץ בקיומו של הקשר לפחות ליום אחד, ועל כן גזרו בו אטו קשר של קיימא. ואילו המערב את האבקה אינו מעונין כלל בגיבול אפילו לשעה אחת, ורק ההכרח לעבור דרך שלב זה מביא אותו לגבל. ואולי אין מקום לגזירה בכגון זה.

בשש"כ (שם), לצקת את הנוזלים על האבקה ולבחשה, ולא להיפך. כמדומני, שדווקא זו היא הדרך המקובלת בחול, כי אם רוצים למנוע גושים יוצקים כמות קטנה של נוזלים לתוך האבקה ובוחשים, ורק אח"כ יוצקים את יתר הנוזלים. לכן לענ"ד השינוי הראוי לעשות הוא דווקא בדרך ההפוכה: ראשית, לצקת נוזלים, ורק אח"כ לשפוך לתוכם את האבקה. או לחילופין, לצקת בבת אחת את כל הנוזלים על האבקה, ולערבב את הכל בבת אחת.

המשמשים לתינוקות. ואם כי מצאנו צדדים להקל בדבר, אך מאידך ישנם גם צדדים להחמיר, ומכלל ספק לא יצאנו. ומשום כך יש להורות לעושים כן לשנות מדרך גיבולם בחול.

ואם כי, דברים אלו שנכתבו לפני שלושים שנה ויותר ראויים לבחינה מחדשת בשל השיפור באיכות האבקות והמסתן, אך דומני ששיטת ההמסה לא השתנתה באופן מהותי וגם כיום יש לחשוש לגיבול בתחילת ההמסה. ולענ"ד יש להעיר על השינוי שהוצע

סימן לד

טיפול הפריה בשבת

ראשי פרקים

שאלה

הקדמה

א. זריקות בשבת

ב. זריקה ורידית

ג. מסירת זרע

ד. מניעת מלאכה אחרת מן הגוי

ה. הזרקת זרע

ו. מדידת חום

ז. בדיקת דם

ח. בדיקת הריון

ט. הפריה חוץ גופית

מסקנות

* * *

הקדמה

שאלה*

במענה לשאלותיכם הרבות בעניין הפריה בשבת אני ממליץ על הספר 'ברכת בני' מאת הרב זנד, העוסק כולו בנושא הפריה מכל בחינותיה בהלכה כולל הל'*

האם ניתן לבצע טיפולי הפריה חיוניים בשבת, כמו: זריקות, השבחת זרע והזרקתו, ובדיקות שונות הנחוצות לטיפולים אלו?

* רב מנחם בורשטיין ראש מכון פועה, חנוכה תשס"ה.
תשובה זו הוקדשה לע"נ חותנו הקדוש הרב בנימין הרלינג הי"ד.